

УДК 94(477.74-25):352.07”1918/1919”

ОДЕСЬКА УКРАЇНСЬКА МІСЬКА РАДА У СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЯХ ЕПОХИ РЕВОЛЮЦІЙ (1918-1919 рр.)

Уперше на основі здебільшого нарадивних джерел висвітлюється створення та діяльність Одеської української міської ради, яка була репрезентантом української громади міста протягом 1918-1919 рр. Автор пропонує розглянути історію досліджуваної організації на фоні еволюції суспільно-політичних процесів, пов'язаних зі зміною влади в Україні. Аналізується роль ОУМР у системі управління після відновлення контролю з боку уряду УНР над південним регіоном, її трансформація з адміністративної установи в національно-культурницьку, котра здебільшого займалася вирішенням питань освіти, просвітництва, видавничої й бібліотечної справи, релігійного життя. Рекон-

струюється кадровий потенціал ради, встановлено прізвища її керівників, стосунки з владними структурами.

Ключові слова: *революція, УНР, Одеса, українська громада, Одеська українська міська рада, освіта, «Просвіта», Українська гетьманська Держава, ЗУНР.*

З початку революції 1917 р. і катастрофічним падінням авторитету державних й самоврядних інституцій імперського періоду вагому роль почали відігравати громадські інституції, які виникали протягом окресленого проміжку часу як результат самоорганізації суспільства. Вони стали не лише зразком реалізації суспільно-політичної активності ініціативної меншості на теренах різних регіонів України, але й у більшості випадків перебирали на себе функції формально існуючих органів самоврядування (міських дум, градоначальств, частково земств та інших), які нерідко були фактично усунуті від реалізації владних повноважень. На прикладі Одеси можна виокремити на-самперед міський громадський комітет, Український керівничий комітет, раду робітничих депутатів, різноманітні професійні та етнокультурні спілки тощо, про що частково йшлося у низці попередніх публікацій [4-8].

Певною мірою нами було також проаналізовано роль Одеської української міської ради (далі – ОУМР) в умовах військово-політичного протистояння березня 1918 р. й чергової зміни влади в місті [10; 11], яка стала можливою внаслідок укладання Брест-Литовського мирного договору і подальшого наступу союзницьких військ на причорноморський регіон. Зокрема, з 24 лютого 1918 р. на одеському напрямку діяли 10 австро-угорських дивізій, які 14 березня разом з німецькими підрозділами оволоділи Одесою [22, с. 96]. Проте зазначена тема вказаними науковими працями не вичерпується, оскільки діяльність ОУМР хронологічно виходила не лише за рамки існування першої УНР, але й Української гетьманської Держави.

Отже, у даній розвідці ставимо за мету дослідити історію Одеської української міської ради протягом усього періоду її діяльності. А задля її досягнення слід вирішити наступні

завдання: проаналізувати історіографічну спадщину й джерельну базу з проблеми, встановити персональний склад ОУМР, виявити її роль у суспільно-політичних процесах революційного часу, вивчити обставини припинення існування. Принагідно зробимо декілька термінологічних зауваг. У наративних і документальних джерелах зустрічається різна форма назви досліджуваної організації. Окрім винесеної в заголовок теми використовувалися й варіанти Одеська рада української громади, рада Одеської української громади, Одеська українська рада та Одеська українська національна рада. Для уніфікації підходів пропонуємо послуговуватися словосполученням Одеська українська міська рада, яка вже є введеною у науковий обіг й загалом відповідає завданням, які ставилися перед означеною інституцією.

В умовах відновлення в Одесі влади УНР і падіння авторитету міської думи [14, с. 338], котра в період більшовицького терору була частково усунена від виконання властивих їй функцій, ініціативу щодо реорганізації системи управління й представництва Української держави в найбільшому місті Північного Причорномор'я перебрала на себе ОУМР. Нам не вдалося відшукати джерел, за допомогою яких можна повною мірою реконструювати обставини появи на світ окресленої структури, тому, посилаючись на місцеву пресу, можна лише припустити, що її створення відбувалося на основі кадрового потенціалу українських соціалістичних партій і підконтрольних їм організацій, а також виконавчих комітетів гайдамацьких куренів й рад військових депутатів, а часові рамки мають приблизний характер. Радше за все, дискусії навколо виникнення ОУМР тривали у першій половині березня 1918 р., коли відхід більшовиків з Одеси не викликав сумнівів, а сама інституція найімовірніше була створена 14 березня [20, 15 марта; 2, 19 апреля] задля легітимізації влади Української республіки в місті.

Очолив ОУМР військовослужбовець Й. Пшонник, майбутній учасник військового протистояння і повстанського руху за збереження незалежності УНР, полковник українського війська [17, с. 7, 9-11, 50, 58 та інші]. Він одночасно став й тимчасовим військово-окружним комісаром [20, 14 марта, 15 марта],

а саму раду у пресі ще називали окружним комісаріатом УНР [2, 22 марта].

За рекомендаціями українських соціалістичних партій та організацій було обрано 56 членів ради, які зі свого складу висунули комісарів у справах міста. До ОУМР увійшли представники УСДРП, УПСР, «Просвіти», рад військових і селянських депутатів, фабрично-заводських комітетів, професійних спілок. Висунення виборних комісарів відбувалося за напрямками роботи. Комісарами залізниць місцева преса називала відразу двох осіб – А. Стрижевського та Благовіщинського, продовольства – Ф. Шульгу, праці – Маржановського, торгівлі й промисловості – О. Караванського, пошти і телеграфу – Бутенка, землеробства – В. Боровика, санітарії – Пучковського, земської спілки – Мацена, «Юго-Креста» – Куриленка. Військовим комісаром, як йшлося вище, було обрано Й. Пшонника, фінансів Е. Темницького, освіти В. Чехівського, спілки міст Базилевича, юстиції В. Мурського, у справах демобілізації Стахівського.

Також ОУМР обрала тимчасовим комісаром міста І. Липу [2, 22 марта], хоча першочергово на цю посаду планувався А. Роццахівський. Одеські історики О. Шишко та І. Стамбол, посиляючись на місцеву пресу [27, с. 157] і лист І. Липи до міністра судових справ УНР С. Шелухина від 29 березня 1918 р., стверджують, що вибір на користь більш знаного в місті діяча був зумовлений відсутністю головного кандидата в Одесі. А у самому листі І. Липа просив остаточно затвердити його на посаді, зважаючи на ту обставину, що А. Роццахівський вже отримав інше призначення – комісара освіти Херсонської губернії [24, с. 160-161].

Всі комісари підпорядковувалися Головному політичному комісару уряду УНР В. Чехівському [21, 15 марта; 12, арк. 17]. Деякі з них, наприклад, Базилевич, В. Чехівський, Стахівський повернулися до виконання своєї звичної роботи [20, 24 марта], як і начальник морських вантажних перевезень Шрамченко [13, арк. 7], а у різних джерелах Базилевич згадується і як комісар у справах демобілізації [2, 22 марта].

Усі політичні сили Одеси схвально відгукнулися на пропозицію В. Чехівського щоб комісаріат, котрий трактувався як виконавчий

орган ОУМР, і сама рада не були моноетнічними організаціями. На його думку, це було можливим раніше, коли паралельно існували українська і радянські (советські) організації, а за нових обставин треба створити не моно-етнічну, а загальнодержавну установу, яка б турбувалася про потреби усього населення УНР [21, 15 марта]. При цьому заздалегідь було відомо, що українська рада є тимчасовою адміністрацією, котра існуватиме до формування нової системи управління.

Відразу після свого створення ОУМР активно включилася в повсякденну роботу, а свої засідання проводила у приміщенні Воронцовського палацу, над яким замайорів синьо-жовтий прапор. Одним з перших кроків нової влади стало звернення до мешканців міста із засудженням погромної агітації зі сторони чорносотенців. У документі також підтверджувалося, що місцева рада буде існувати за схемою створення й діяльності Центральної Ради, себто у ній будуть представлені не тільки українці, але й представники інших етносів. Для більшої переконливості щодо своїх намірів вийти за межі вузькоетнічної інституції керівництво ОУМР запевнило громадян, що в подальшому усі звернення від влади до жителів Одеси й навколишніх територій будуть друкуватися як українською, так й іншими мовами, в першу чергу російською, польською, німецькою та на івриті [21, 16 марта].

Прикметно, що під час зустрічі комісара фінансів Е. Темницького з німецьким командуванням в одеському регіоні, на якій теж порушувалося мовне питання у контексті друку міських газет, українська сторона категорично виступила проти існування цензури. Разом з тим, ОУМР, посилаючись на рішення уряду УНР, повідомляла, що знання української мови є обов'язковим для діловодства у всіх державних закладах, а на її опанування відводила три місяці [2, 19 марта].

Важливим аспектом відлагодження функціонування управлінських механізмів залишалось питання взаємовідносин ОУМР і комісаріату з радою робітничих депутатів. Українська адміністрація не відкидала можливості співпраці й навіть обіцяла підтримку радам робітничих і селянських депутатів, але за умови, що в їхньому складі не повинно бути анархістських

та екстремістських елементів, а ради робітничих депутатів не повинні виконувати волю однієї політичної сили, маючи на увазі більшовиків. На переговорах про співпрацю українська сторона категорично заперечила перспективи участі у Всеросійських Установчих зборах [21, 17 марта], аргументуючи свою точку зору самостійним статусом України.

Хитке становище ОУМР, зважаючи на невизначеність термінів її існування та лише орієнтовна визначеність функцій, викликала цілу низку пропозицій організаційного характеру. Так, член ради есдек К. Сіренко поставив питання про необхідність створення колегій при комісаріаті, щоб комісари ухвалювали рішення колегіально. На його думку колегії мали складатися з представників тих організацій, справами яких займається той чи інший комісар, а членів колегій повинні призначати самі комісари. Така пропозиція отримала схвальні відгуки і з цього питання було прийнято позитивне рішення [21, 16 марта].

Не до кінця зрозумілими залишалися стосунки між українською радою і обраними нею ж комісарами. Частина управлінців вважала, що комісари повинні керуватися лише вказівками центральної влади, друга частина наполягала на тому, що оскільки комісаріат обраний радою, то він їй і повинен підпорядковуватися. Остаточної згоди з цього питання не було знайдено, хоча всі погодилися, що ОУМР і комісари повинні працювати в повному контакті [21, 19 марта].

У ході перманентних дискусій навколо організаційних проблем обговорювався також варіант, що ОУМР не буде державною адміністрацією, а стане лише представницьким органом української громади Одеси. Наприклад, національною українською думою разом з єврейською, польською, російською думами. У цей час, коли загальноміська дума в перспективі, як і раніше, мала займатися усіма господарськими справами міста, національні інституції, в тому числі рада, повинні були керувати життєдіяльністю своїх громад, а їхня робота, головним чином, ставала б культурно-просвітницькою і обмежувалася локаціями етнічних громад [21, 19 марта]. Також однією з можливих альтернатив подальшої долі ОУМР було її переформатування в своєрід-

ний обласний/регіональний парламент, про що говорили комісари ради [20, 17 марта; 2, 19 марта].

На думку А. Стрижевського останнє було ледь не доконаним фактом («мало по малу стала маленьким парламентом Півдня України. Ця Рада стежила та регулювала все політичне життя на Півдні»), але подане судження не підтверджується відомими нам джерелами. Припускаємо, що мемуарист переплутав ОУМР з Головним крайовим комісаріатом, повноваження якого дійсно поширювалися по усьому південному регіону УНР. Втім у даному фрагменті є важливе спостереження про співпрацю з ОУМР комітетів усіх партійних осередків [25, с. 79], що засвідчує щонайменше загальноміський рівень компетенції ради.

З усіх дискутованих варіантів найбільш близьким до реалій виявився той, котрий передбачав заміну ОУМР новим органом влади, який мав регіональне охоплення, поширюючи свою правомочність по мірі просування союзницьких військ на східну частину Південної України. Ним став Головний крайовий комісаріат Херсонської, Таврійської і Катеринославської губерній. Згідно вказівки Києва ОУМР в подальшому мала відігравати роль лише громадської організації, а система обраних нею комісарів була анульована.

Втім й надалі ОУМР продовжувала відігравати помітну роль в суспільно-політичному житті Одеси, насамперед, української громади міста, яку вона представляла у публічній сфері, залишаючись майданчиком для дискусій з нагальних питань здебільшого політичного й культурницького характеру. З цією метою низкою організацій було піднято питання про реорганізацію ОУМР, яка, змінивши свій статус, не могла виконувати попередні управлінські завдання. На засіданні ради 2 квітня 1918 р. її активіст Бабій виніс на розгляд присутніх дискурс про роль цієї організації в житті української громади. Було вирішено обрати комісію, котра зареєструє усі місцеві українські політичні та культурницькі організації, щоб кожна з них виділила свого представника в раду. Поповнена у такий спосіб ОУМР на думку її керівників змогла б продовжити свою роботу як культурно-просвітницька організація до того часу, поки буде можливість організувати перепис усього

українського населення Одеси. Після чого планувалося знову переобрати раду [12, арк. 24].

Про наполегливе бажання ОУМР залишитися активним учасником суспільно-політичного життя міста свідчить допис у газеті «Родная страна», де зазначалося, що засідання президії ради під керівництвом Л. Ковальчука і Е. Темницького проходять у Воронцовському палаці щоденно. А остаточний формат діяльності з'ясується, після повернення з Києва В. Чехівського, який повинен привезти щодо цього «точні директиви» [23, 7 апреля]. Вказана ремарка зайвий раз підтверджує тісний зв'язок між ОУМР та урядовими структурами, котрі через подібні організації вочевидь прагнули до додаткового контролю над ситуацією на периферії.

Чергове засідання президії ОУМР і членів комісії призначалося на 5 квітня 1918 р. На зібрання мали прибути Бабій, Л. Ковальчук, І. Липа, Г. Осмоловський, Маржановський, Шамраїв, М. Гордієвський, Кубряченко, Д. Бузько, Петров, Старенький, але присутні очевидно конкретних рішень не прийняли, адже перше засідання комісії з реорганізації ОУМР відбулося 7 квітня. Вона просила виконавчі комітети всіх українських організацій і гуртків до 16 квітня надіслати відомості про свою назву, кількість членів та адресу [21, 3 апреля; 3, 5 квітня], які були необхідні для створення відповідного реєстру і подальшого розрахунку питомої ваги у раді.

Наявна джерельна база не дає змоги простежити за роботою згаданої комісії й реакції на її рішення з боку контрагентів. Можна припустити, що до 16 квітня поставлене завдання повною мірою виконане не було, бо навіть у липні окремі організації, наприклад, Українська вчительська спілка, приймали рішення про делегування своїх представників до ради. Втім це принципово не завадило здійснювати поточну організаційну роботу, яка відбувалася під керівництвом відомого в місті педагога, члена згаданої спілки, директора гімназії на вулиці Софіївській, 22, симпатика УПСС, Л. Ковальчука, котрий увійшов до ОУМР у березні 1918 р. і найімовірніше замінив Й. Пшонника на посаді відразу після усунення ради від виконання адміністративних функцій. На початку червня він згадується у місцевій пресі як чинний голова досліджуваної структури. Його заступником

став А. Гриневич, а секретарями А. Ключко і А. Миколук [26, с. 323, 390-391].

Діяльність ОУМР протягом квітня – червня 1918 р. наразі реконструюється доволі фрагментарно. Як з'ясував О. Музичко, глибоке розчарування в середовищі української громади Одеси викликав Український церковний собор, проведений у січні 1918 р., який продемонстрував проросійську орієнтацію більшої частини кліру, а священики з альтернативною думкою на нього навіть не були допущені. Тому ОУМР висловила різкий протест щодо його роботи, оприлюднила відповідну відозву з вимогою віддати наказ духовенству молитися за Україну і заборонити молебні за Миколу II. Вочевидь подібний протест мав місце й раніше, бо одеський історик згадує існування попередньої вимоги ОУМР щодо звільнення В. Флоровського та М. Чистякова зі своїх посад [26, с. 461].

Дана гіпотеза отримує додаткове підтвердження, якщо згадати, що у квітні 1918 р. українські адміністратори Одеси С. Комірний та А. Рошаківський вже зверталися до Херсонсько-Одеського архієпископа Назарія (Кирилова) з посланням, де йшлося про негативні моменти у життєдіяльності єпархії, пов'язані з тим, що священики під час літургії продовжували згадувати Тимчасовий уряд і роздавали парафіянам брошури з ворожим щодо України змістом. Натомість ігнорували основні ідеологічні постулати Української республіки, не згадуючи під час служби Божої положення III-го і IV-го Універсалів, про що архієпископ і єпископи отримали вказівки задовго до зазначеної дати [2, 10 апреля].

Традиційним для української громади Одеси протягом усього 1918 р. залишався освітянський напрям діяльності, а в структурі ОУМР навіть була створена просвітницька секція, на чолі з Ф. Шумським, яка взялася за організацію чергових курсів з українознавства для вчителів. У приміщенні залізничної «Просвіти» (вул. 19 лютого, 53, тепер Б. Хмельницького – Т. В.) починаючи з 3 червня читалися лекції з історії української культури (А. Миколук), політичної економії (М.Іскімчі), історії України (А. Ключко), історії української літератури (Писаренко), історії

робітничого законодавства (Янчевський), на релігійну тематику (Божовський) [16, 4 июня, 5 июня].

Обговорення шкільного питання передбачало не лише підготовку професійних кадрів шляхом підвищення кваліфікації, але й поширення використання української мови в навчанні. Задля обміну думками й прийняття відповідних рекомендацій напередодні чергового навчального року в липні 1918 р. у приміщенні Міського театру було проведено профільне віче, яке, згідно допису в пресі, пройшло у доволі гострій дискусії, викликаній полемікою про поєднання соціалістичної революції з національними викликами. Одним з головних доповідачів з теми став Е. Темницький, котрий наголосив на тому, що розвиток національних культур не вносить розкол у світовий інтернаціональний рух, відтак в Україні національною культурою може бути лише українська. Вочевидь анонсована дискусія спонукала надіслати привітання делегатам віче з боку Одеської білоруської ради, де йшлося про сподівання кращої долі для обох народів [26, с. 87, 238-239].

Пильна увага до освітянських проектів засвідчує й участь наступного голови ОУМР П. Климовича, про що йдеться нижче, у відкритті в Одесі Української державної гімназії ім. І. Франка. Урочистості пройшли 1 жовтня 1918 р., після молебня й промови директора закладу А. Роццахівського виступили з вітальним словом не тільки П. Климович, але й активний діяч ради І. Луценко [18, 6 жовтня].

Не обійшли увагою члени ОУМР й проблеми вищої освіти. На засідання виконкому ради, яке було призначене на 5 червня 1918 р. у Воронцовському палаці, отримали запрошення професори Новоросійського (Одеського) університету, що мали українське походження, представники від «Одеського українського наукового товариства», «Української студентської громади», українок-слухачок Вищих жіночих курсів. Вони мали обговорити питання відкриття при Новоросійському (Одеському) університеті кафедри українознавства [30, с. 161].

Під керівництвом Л. Ковальчука ОУМР намагалася зміцнити й фінансову базу життєдіяльності української громади Одеси,

надіславши до міської думи клопотання про виділення на різні потреби 147 тис. крб. Вони послалися на прецедент 1917 р., коли міське самоврядування виділило єврейській громаді 370 тис. крб. на аналогічні потреби. Пропонована цифра обґрунтовувалася пропорцією між євреями й українцями у етнічній структурі «південної перлини», до того ж, дана сума визначалася такою, що відповідала затратам за 1917 р. і потребам на 1918 р. [16, 19 июня].

Одним з рубіжних пунктів історії ОУМР стало 6 липня 1918 р., коли відбулися перевибори керівництва ради, адже через нез'ясовані причини сталася демісія Л. Ковальчука і А. Гриневича. На нашу думку, вагомим чинником відставки голови могло стати бажання сконцентруватися на інших сферах діяльності, зокрема, відновленні «Українського клубу» та особливо повернутися до улюбленої театральної справи, адже тоді ж в Одесі було засновано «Українську театральну студію» на чолі з В. Лазурським, а Л. Ковальчук став учасником аматорської студії [26, с. 392]. Новим головою інституції став нещодавній управляючий Міністерством фінансів УНР, симпатик УПСС П. Климович, заступниками – лідер одеського осередку УСДРП, один з лідерів ради з моменту її заснування Е. Темницький і відомий у місті громадсько-політичний діяч П. Базилевич, а скарбниками Г. Лішенко й О. Фисак. Незмінними залишилися лише секретарі [3, 9 липня], зокрема, А. Миколук перебував на писарській посаді щонайменше до березня 1919 р. [19, 18 березня].

Перевибори не вплинули негативно на діяльність ОУМР, яка обговорювала поточні проблеми з не меншою періодичністю. Нове керівництво взялося до роботи у день обрання, коли П. Климович підписав черговий протест ради щодо фальсифікації виборів по Херсонській губернії до Церковного Всеукраїнського собору, що привело до перемоги на соборі противників автокефалії. Сам документ доручили зачитати М. Слабченку, а пікантність ситуації полягала у тому, що одним з тих осіб, хто виступав проти окремішності української церкви був університетський вчитель М. Слабченка І. Линниченко. Таким чином, є усі підстави вважати, що церковна тематика виявилася однією з домінуючих у сис-

темі пріоритетів української громади Одеси. У полі зору ОУМР опинився й кооперативний рух, зокрема, 7 липня у приміщенні гімназії Л. Ковальчука відбулося зібрання представників кооперативів. Головуючий І. Луценко й Е. Темницький мали протилежні погляди на перспективи розвитку кооперативного руху. Перший з них був прихильником існування окремих організацій, другий вважав, що це призведе до роз'єднання українських сил [26, с. 87, 238, 392].

Суттєвим випробуванням для ОУМР став арешт 28 липня 1918 р. одного з неформальних лідерів української громади міста і члена ради І. Луценка. У відповідь на дії влади ОУМР миттєво звернулася телеграмою до гетьмана П. Скоропадського, голови Ради міністрів Ф. Лизогуба, міністра внутрішніх справ І. Кістяківського й генерального судді С. Шелухина з клопотанням про звільнення І. Луценка або принаймні необхідності висунути йому звинувачення і передати справу до суду [3, 30 липня]. Незабаром делегація ради в складі Е. Темницького, А. Стрижевського й А. Роццахівського виїхала до Києва, щоб у ході безпосередніх зустрічей з високими посадовцями вирішити долю колеги [25, с. 81-83]. Оскільки за місяць ситуація не зрушила з місця, бо ув'язненого підозрювали в організації антидержавного повстання і замаху на П. Скоропадського [25, с. 83], то 4 вересня виконавчий комітет ОУМР був змушений повторно ставити питання про побратима у зв'язку з приїздом до Одеси І. Кістяківського, який зрештою своїм наказом від 6 вересня надав свободу І. Луценку [3, 6 вересня, 8 вересня].

За словами А. Стрижевського, який разом з П. Климовичем спілкувалися в Одесі з впливовим міністром, останній не вірив у невинуватість заарештованого, але зважив на клопотання громади, а члени ОУМР відразу після звільнення побачили І. Луценка на своїх засіданнях, котрий «<...> ще з більшим азартом накинувся <...> на працю» [25, с. 83-84].

Підтверджував головування І. Луценка на засіданнях «Одеського національного комітету», котрі проходили в приміщенні Українського клубу у Малому провулку (тепер вулиця Маяковського), й сотник австро-угорського війська, комендант

австрійської польової жандармерії Одеси С. Шухевич. Він виділяв мілітарний аспект у дискусіях, звернувши увагу, що члени ради станом на осінь 1918 р. не мали сумнівів щодо проросійської орієнтації гетьмана, відтак вважали, що мають долучитися до створення такого українського війська, яке забезпечить незалежність держави [29, с. 173-175]. Хоча вказана назва організації і локація поза традиційного для ради місця зібрання Воронцовського палацу підважують нашу тезу про рефлексії С. Шухевича щодо саме ОУМР. Підданий австрійського цесаря міг писати й про філію УНС. Тим більше значна частина одеських активістів співпрацювала з обома інституціями.

Практика регулярних контактів між членами ОУМР та кабінетом міністрів Ф. Лизогуба тривала й після звільнення І. Луценка. Одна з делегацій ОУМР (П. Климович, А. Стрижевський, І. Луценко, І. Липа, полковник Осмоловський) відряджалася до столиці, де мали аудієнцію у більшості міністрів, котрі на словах запевняли про підтримку різноманітних проектів життя української громади Одеси, зокрема щодо видавничої справи, створення бюро допомоги безробітним тощо. У програму київського відрядження навіть вписалася зустріч з гетьманом, під час якої не обійшлося без міні-дискусії між ним та П. Климовичем й емоційним закидом П. Скоропадському з боку І. Луценка щодо обшуків і ув'язнень українських діячів [25, с. 84-87].

Спогади А. Стрижевського допомагають частково відкрити завісу не лише над переговорами делегації ОУМР у Києві, але й над уявленням про стиль роботи в раді. Якщо її голова характеризувався як людина поважна і поміркована, котра не любила виступати з промовами, але коли брав слово, то своїм тихим голосом й лояльністю нагадував дипломата чи патріарха «з ласкавими очима, алеж що горіли <...> дивним вогнем», то І. Луценко мав запальний характер, нерідко приймав одноосібні рішення навіть після тривалих дискусій [25, с. 84, 86, 88].

Частково наукова література і джерела доповнюють кадровий потенціал ОУМР у другій половині 1918 р. Окрім зазначених вище осіб серед членів ради ймовірно були голова соціалістичної «Просвіти» М. Хвіст, есдек К. Сіренко. У липні 1918 р.

«Українська вчительська спілка» обрала своїм представником до ОУМР приват-доцента Новоросійського (Одеського) університету М. Гордієвського. Після передчасної смерті 14 серпня 1918 р. Е. Темницького на його посаду 28 серпня кандидували «тарасівець», один з лідерів одеського осередку УПСС В. Боровик [26, с. 284, 293, 323] та очільник осередку УПСР А. Роццахівський [3, 30 серпня].

Черговим епізодом, за допомогою якого ОУМР нагадувала про свою присутність у суспільно-політичному житті України, стала листопадова революція в Галичині й проголошення ЗУНР. В Одесі відреагували на появу Західноукраїнської народної республіки святочною телеграмою на адресу Української національної ради ЗУНР: «Славні борці! Одеська українська рада, слідкуючи за героїчною боротьбою братів галичан-українців з поляками, висловлює своє гаряче співчуття борцям за волю України. Боритесь – поборите. Хай живе вільна, самостійна Україна і вільний український народ від Сяну до Кубані. Тричі слава!». А голови ОУМР П. Климович і осередку УНС І. Луценко оприлюднили відозву до одеситів із закликом надати підтримку молодій республіці [9, с. 158].

Сама відозва розкриває не лише конкретні механізми допомоги одеситів галичанам, для прикладу, створення військових підрозділів, фінансова та матеріально-технічна підтримка, пожертва харчами, одягом, предметами побуту тощо, але й дає підказку про потенційне існування в системі ОУМР не характерного для попередніх місяців підрозділу. Пункт 3 в) містив фразу «одчинити збірку жертв через господарчу Комісію одеської Української Національної Ради». Вже у другій половині листопада І. Луценко, перебуваючи в ЗУНР, підтримував зв'язок з ОУМР з метою інформування колег по українській раді про ситуацію в Галичині та просив якнайшвидше надсилати до цього регіону України військових, водіїв й залізничників [15, с. 304-306]. Тісний зв'язок між ОУМР та ЗУНР відзначав й С. Шухевич, який начебто єдиний з галичан був прийнятий до даної організації [28, 12 серпня].

Після вступу до Одеси підрозділів Добровольчої армії ОУМР тимчасово зникає з джерел, ймовірно її діяльність була взагалі

неможливою, зважаючи на загрозу репресій з боку денікінців. Лише після послаблення авторитету «білих» в очах французького командування політична атмосфера стала сприятливішою для часткового відновлення роботи ОУМР. Не виключено, що протягом другої половини грудня 1918 р. – початку березня 1919 р. члени ради перейшли на нелегальне становище.

Лише на початку весни 1919 р. з'являється інформація про досліджувану структуру, яка нерідко виступали під брендом «Українська Національна Рада». Газета «Нові шляхи» повідомляла, що за вибором «місцевої української громади» голову ОУМР П. Климовича було призначено до комітету при французькому генералі А. Ж. д'Ансельмі задля представництва інтересів місцевих українців. Відрекомендувати його представнику французького штабу полковнику А. Фрейденбергу довірили заступнику міністра закордонних справ УНР С. Бачинському [19, 18 березня, 19 березня]. Сам по собі факт такого призначення при штабі військ Антанти на півдні України свідчив про вагому роль української громади Одеси та її представників у суспільно-політичному житті міста.

Згаданий часопис повідомляв і про інші деталі функціонування ОУМР у березні 1919 р. Заступниками голови президії на той час були Ф. Панченко-Чаленко та Ф. Паляничка, скарбником І. Шмигель, членами ради А. Ключко, І. Гаврилюк, К. Іващенко. Незмінним залишився лише секретар А. Миколюк. Тепер організація займала приміщення товариства «Українська хата» по вулиці Князівській, 30 [19, 18 березня, 20 березня, 21 березня].

Найбільш повно висвітлювалося життя ради у номерах від 14 і 30 березня, де зазначалося, що «все українське громадянство в м. Одесі об'єднано в одну організацію, яка зветься «Одеська Українська Міська Рада»», а свій новий статут, затверджений Одеським окружним судом, вона прийняла на засіданні, котре відбулося до 14 березня 1919 р. Наразі нам не вдалося відшукати оригіналу даного документа, в тому числі у фонді 635 (Одеський окружний суд) Державного архіву Одеської області, тому можемо посилатися винятково на газетну версію. Дописувач повідомляв, що відмінність між старим (коли затверджений нам встановити

не вдалося – Т. В.) і новим варіантом статуту полягав у принципах делегування представників до ради. Якщо раніше своїх представників мали окремі товариства й вочевидь партії, то тепер мали бути проведені вибори серед членів української громади Одеси за принципом «чотирьоххвістки» – рівні, прямі, таємні та загальні. ОУМР складалася з 30 осіб не молодших за 18 років, обраних на 1 рік. Вони мали мешкати в Одесі та околицях щонайменше рік. Зібрання ради мали відбуватися двічі на місяць, а між ними поточні справи залишалися в компетенції управи, яка складалася з голови, заступника, трьох дійсних членів і двох кандидатів, котрі мали завідувати окремими відділами, наприклад, шкільної та позашкільної освіти, фінансово-господарським, медично-санітарним, контролюючим тощо [19, 14 березня, 30 березня].

Завдання ОУМР орієнтували читача на досягнення універсальної мети – «піднесення організації Одеського українського громадянства в його житті національним, економічним, політичним, культурним і т. д.». Втім деталізація контенту дозволяє припустити, що зусилля ради й управи спрямовувалися передусім на прикладну реалізацію культурницького вектору розвитку громади, бо ОУМР маніфестувала необхідність видавати часопис, журнали, книги, засновувати бібліотеки, читальні, улаштувати віче, лекції, вистави, концерти, організувати «Просвіти», народні університети, гуртки лекторів, здійснювати позашкільну та шкільну освіту, тощо. І лише після цього йшлося про створення кооперативів, громадських крамниць, кас взаємодопомоги, кредитних установ, спортивних товариств та іншого [19, 30 березня].

Сказане підтверджується концентрацією ОУМР на проведенні Шевченківського свята, яке стало головним пріоритетом в окресленому проміжку часу. Задля цього була створена комісія з 15 осіб [19, 14 березня], але наскільки їй вдалося втілити в життя задумане відомі нам джерела не повідомляють. Натомість за допомогою нарративних джерел можна ширше реконструювати участь ОУМР у реалізації інших культурницьких потреб української громади міста, з-поміж яких традиційно виділялися просвітянські та освітянські проекти. Так, 15 березня 1919 р. в

районі Пересипу К. Сіренко взяв участь в урочистому відкритті товариства «Просвіта ім. Е. Темницького». Продовжувала опікуватися рада україномовними школами, у тому числі наслідками наказу місцевої білогвардійської влади від 29 січня 1919 р. про скасування в середніх навчальних закладах Одеси та «навколишніх районів» викладання української мови та запровадження замість нього «малорусского языка» як необов'язкової дисципліни. З цією метою досліджувана організація видала спеціальну брошуру «В защиту украинской культуры. 1. Украинский язык и школа» (Одеса, 1919 р., 24 стр.), у якій роз'яснювалася позиція Одеської української вчительської спілки щодо заявленого мовного дискурсу [19, 23 березня, 28 березня].

Важливу частину джерела складає фрагмент, котрий допомагає розкрити механізми фінансування ОУМР. Дописувач пояснював, що бюджет інституції формувався шляхом накопичення членських внесків, асигнувань міської думи, земств, держави, пожертв окремих осіб та комерційної діяльності. При вступі до української громади кожна особа мала зробити «одноразову вкладку» у розмірі 3 крб., а далі сплачувати щорічні внески згідно принципу прогресивно-подоходного податку [19, 30 березня].

Найімовірніше члени ради брали участь в низці інших культурно-просвітницьких заходів, котрі відбувалися у травні – червні 1919 р. [1, 23 травня, 22 червня], що є останнім, зафіксованим у відомих нам джерелах, епізодом діяльності ОУМР.

Отже, Одеська українська міська рада не була предметом наукових досліджень протягом усього періоду розвитку історичної науки, а джерела з проблеми дають змогу реконструювати значну частину епізодів діяльності вказаної інституції. Головною джерельною базою стала місцева періодична преса, представлена низкою україномовних та російськомовних газет, на шпальтах яких поміщався матеріал за допомогою якого нам вдалося частково реконструювати обставини формування ОУМР, функціональні обов'язки її комісарів, кадрове забезпечення, у тому числі імена керівників ради, еволюцію від адміністративної до національно-культурницької структури, статутні документи,

стосунки з державними й громадськими установами. Евристична робота в архівосховищах не дала очікуваного результату, хоча сказане не виключає можливість відшукати відповідні документи у майбутньому.

У березні 1918 р. ОУМР стала першою українською адміністративною установою, котра взяла на себе обов'язки репрезентації влади УНР в Одесі після вступу до міста німецьких та австрійських військ внаслідок підписання Брестського мирного договору. Її функції мали доволі аморфний характер, хоча створена нею система комісарів проіснувала в загальних рисах у структурі Головного крайового комісаріату Херсонської, Таврійської та Катеринославської губерній.

Після втрати адміністративних повноважень у другій половині березня 1918 р. ОУМР зосередилася на виконанні ролі представника й захисника інтересів української громади міста, а основним напрямком діяльності став культурницький. Стандартний репрезентативний образ ради насамперед пов'язаний з освітніми та просвітницькими проектами, зокрема, організацією курсів українознавства для вчителів шкіл, піклування запровадженням української мови в шкільному навчанні, заснуванням українознавчої кафедри в місцевому університеті й мережі «Просвіт», сприяння реалізації автокефальних намірів православної церкви, бібліотечна і видавнича справи. Дотично намагалася вирішувати ОУМР й проблеми політичного та господарського характеру, передусім надаючи допомогу кооперативному рухові й ЗУНР.

Заявлені рамки функціонування інституції стали можливими завдяки потужному кадровому потенціалу, який брав участь у громадсько-політичному житті як у дореволюційний період, так і формували романтичний реєстр революційних трансформацій, у тому числі на ниві партійної роботи, здебільшого в лавах УСДРП, УПСР і УПСС. З-поміж них варто назвати трьох керівників ОУМР – Й. Пшонника, Л. Ковальчука та П. Климовича, активістів Е. Темницького, І. Луценка, А. Миколука, А. Клочка, К. Сіренка, М. Гордієвського, В. Боровика, А. Роццахівського, М. Слабченка, А. Стрижевського.

Наразі нам не вдалося встановити обставини припинення існування ОУМР, відтак верхня хронологічна межа запропонована певною мірою умовно. Вона прив'язана до останньої відомої нам згадки про українську міську раду в наративних джерелах, котра датується червнем 1919 р. Сказане стимулює продовжити пошуки нових джерел для виявлення тих фактів, які дадуть змогу сформувати масштабніший образ досліджуваної структури.

Список використаної літератури та джерел

1. Боротьба (Одеса). – 1919.
2. Вестник Одесского земства. – 1918.
3. Вільне життя (Одеса). – 1918.
4. Вінцковський Т. С. Діяльність Української Військової Ради в Одесі / Тарас Степанович Вінцковський // Записки історичного факультету / Одеський державний університет імені І. І. Мечникова. – Одеса, 1997. – Вип. 5. – С. 115-120.
5. Вінцковський Т. С. Польські партії та об'єднання в Одесі періоду Центральної Ради / Тарас Степанович Вінцковський // Записки історичного факультету / Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. – Одеса, 2003. – Вип. 14. – С. 150-161.
6. Вінцковський Т. С. Український керівничий комітет в громадсько-політичному і освітньому житті Одеси (1917 р.) / Тарас Степанович Вінцковський // Записки історичного факультету / Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. – Одеса : ОНУ, 2013. – Вип. 24. – С. 66-81.
7. Вінцковський Т. С. Одеський міський громадський комітет в системі місцевої влади під час революції 1917 року / Тарас Степанович Вінцковський // Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах. – Одеса : Печатний дом, 2015. – Вип. 19. – С. 106-123.
8. Вінцковський Т. С. Відновлення «Просвіт» в Одесі та повіті у період Української національної революції

- 1917-1921 рр. (за матеріалами преси) / Тарас Степанович Вінцковський // Музейний вісник : науково-теоретичний щорічник. – Запоріжжя, 2015. – №15/2. – С. 77-82.
9. Вінцковський Т., Музичко О. Іван Митрофанович Луценко (1863 – 1919): український націєтворець / Тарас Вінцковський, Олександр Музичко. – К. : Гамазин, 2013. – 352 с.
 10. Вінцковський Т. Невідомий Семен Комірний – керівник Головного крайового комісаріату Херсонської, Катеринославської і Таврійської губерній / Тарас Вінцковський // Південний захід. Одесика : історико-краєзнавчий науковий альманах. – Одеса : Optimum, 2007. – Вип. 4. – С. 191-201.
 11. Вінцковський Т. Формування і діяльність органів влади Центральної Ради на півдні України: монографія / Тарас Вінцковський. – Суми : ТОВ «Друкарський дім «Папірус»», 2012. – 384 с.
 12. Держархів Одеської обл., ф. 16. Одеська міська управа. 1873-1920 рр., оп. 94, спр. 89. Переписка з головним Комісаром Української Народної Республіки, 78 арк.
 13. Держархів Одеської обл., ф. 16. Одеська міська управа. 1873-1920 рр., оп. 124. ч. 1, спр. 10040. Телефонограми 1917-1918 рр., 13 арк.
 14. Дорошенко Д. І. Історія України, 1917-1923 рр. : в 2-х томах / Дмитро Іванович Дорошенко : репринтне відтворення видань 1932 р., Ужгород. – Б. м. : Б. р. – Т. 1. – 437 с.
 15. Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. / Микола Литвин – Львів, 1998. – 488 с.
 16. Молодая Украина (Одесса). – 1918.
 17. Національно-визвольний повстанський рух в Україні наприкінці 1920-1921 рр. Анотований покажчик. Справа «Петлюрівські отамани» // Упоряд. : В. М. Василенко, В. М. Даниленко. – К., 2011. – 224 с.
 18. Наше село (Одеса). – 1918.
 19. Нові шляхи (Одеса). – 1919.

20. Одесский листок. – 1918.
21. Одесские новости. – 1918.
22. Павленко Ю. В. Українська державність у 1917-1919 рр. : (історико-генетичний аналіз) / Ю. В. Павленко, Ю. О. Храмов. – К. : Манускрипт, 1995. – 262 с.
23. Родная страна (Одесса). – 1918.
24. Стамбол І. І. Іван Львович Липа в українському національному русі (кінець ХІХ – початок 20-х років ХХ ст.) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «історія України» / І. І. Стамбол ; Одес. нац. ун-т імені І. І. Мечникова. – Одеса, 2016. – 240 с.
25. Стрижевський А. І. Світлої пам'яті Івана Митрофановича Луценка / упорядник, автор передмови, вступних статей та коментарів Олександр Музичко. – Одеса, 2011. – 100 с.
26. Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917-1920 рр. : монографія / Вінцовський Т. С., Музичко О. Є., Хмарський В. М. [та ін.]; відп. ред. В. М. Хмарський – Одеса : ТЕС, 2011. – 586 с.
27. Шишко О. Іван Липа – комісар міста Одеси (за матеріалами періодичних видань) / О. Шишко // Шості липівські читання : матеріали Всеукраїнської наукової конференції, 1-5 травня 2012 р. – К. : Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2012. – С. 157-163.
28. Шухевич С. Дві психіки // Новий час. – 1929. – 12 серпня.
29. Шухевич С. «Мій недовгий побут в Одесі належав до одних із найкращих хвилин мого життя» // Максим'юк Т. З України Причорномор'я: книга нарисів та есе. – Одеса : Маяк, 2008. – С. 173-175.
30. Музичко О. Південна вісь Соборності: націєтворчі процеси в Українському Причорномор'ї (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.) / Олександр Музичко. – Одеса : ВМВ, 2015. – 360 с.

**THE ODESA UKRAINIAN CITY COUNCIL IN SOCIAL
TRANSFORMATIONS OF THE REVOLUTIONAL PERIOD
(1918-1919)**

It is the first article covering such events as creation and activity of the Odesa Ukrainian City Council (OUMR) which was the representative of the Ukrainian community in Odesa during 1918-1919 with mostly narrative sources used. The author proposes to consider the history of the organization studied in a context of evolution of social and political processes related to the Treaty of Brest-Litovsk signed between the government of the Ukrainian People's Republic and the Quadruple Alliance and related to the further change of power in Ukraine caused by the coup d'état on April 29th, 1918.

The Odesa Ukrainian City Council has not ever been studied throughout the whole period of historical science development, but relevant sources give an opportunity to reconstruct a significant part of episodes of this institution's activity. The main source base used is the local periodical press including series of newspapers in Ukrainian and Russian. Their front pages contain material that has helped to partially reconstruct the circumstances in which the OUMR was formed, the functional responsibilities of its commissioners, its staffing, including the leaders' names, the evolution from administrative structure to the national and cultural one, the statutory documents and the relations with state and public institutions. The heuristic work in the archives has been of no expected effect, although this does not preclude the possibility of the relevant documents being found in the future.

The present article analyses the role of the OUMR in the regional management system after the Ukrainian People's Republic restoring the control over the southern region, when the Council's functions were rather amorphous. However, the system of commissioners, created by it, existed in general terms in the structure of the Principal Regional Commissariat of the Kherson, Taurida and Katerynoslav Governorates. The article is discussing the OUMR transformation

from the administrative organization into the national and cultural one, which mostly dealt with the issues of education, awareness raising, publishing, library services and religion.

It has been proven that the Council paid considerable attention to the training of professional teaching staff; for this they arranged the courses of Ukrainian Studies for teachers of elementary and secondary schools in collaboration with the Ukrainian Teachers Association in summer 1918. One of their activity vectors was related to the attempt of founding the Chair of Ukrainian Studies in the Novorossiyya (Odesa) University.

The article has revealed that the will to spread Ukrainian language in public sphere and in educational institutions influenced highly the priorities of the OUMR. The close attention was paid to the restoration of the autocephaly of the Ukrainian Orthodox Church: the members of the OUMR aimed for impact on the variety of aspects of religious sphere, including ones of liturgical nature.

The author asserts that the activity of the OUMR was not limited by cultural projects. The members of this organization took into consideration the issues of charity, the cooperation movement support and the financial assistance to the WUPR; they negotiated funding of the Ukrainian community vital functions with the city municipalities and with the government of the Hetman P. Skoropadskyi.

The article reconstructs the staff capacity of the Council; the last names of its leaders and its relations with the state structures are revealed. It is found that Y. Pshonnyk, L. Kovalchuk and P. Klymovych led the Council. E. Temnytskyi, A. Mykolyuk, A. Klochko, I. Lutsenko, V. Borovyk, A. Stryzhevskyi, M. Slabchenko, M. Hordievskyi, A. Roschahivskyi, K. Sirenko and others should be named among the active members of the OUMR. The circumstances of the OUMR liquidation are beyond the source base for now, including the top chronological border.

The author states the fact that the circumstances of the OUMR end have not been established yet, so the top chronological border has been proposed conditionally to some extent. It relates to the last known mention of the OUMR in the narrative sources, dated June 1919. All the said stimulates to continue the search of new sources which could

reveal the facts that would be able to form a more extensive image of the structure studied.

Key words: *revolution, UPR, Odesa, Ukrainian community, Odesa Ukrainian City Council, education, Prosvita, Ukrainian Hetman State, WUPR*

СПИСОК ПОСИЛАНЬ (REFERENCES)

Borotvba [Struggle] Odesa, 1919.

Derzharkhiv Odes'koyi obl. [State Archives of Odessa region], f. 16. *Odes'ka mis'ka uprava* [Odessa City Council]. 1873-1920 rr., op. 124. ch. 1, spr. 10040. *Telefonohramy* [Telephoned] 1917-1918 rr., 13 ark.

Derzhavnyi arkhiv Odes'koyi oblasti [State Archives of Odessa region], f. 16. *Odes'ka mis'ka uprava* [Odessa City Council]. 1873-1920 rr., op. 94, spr. 89. *Perepyska z holovnym Komisarom Ukrayins'koyi Narodnoyi Respubliki* [Correspondence with the Main Commissioner of the Ukrainian People's Republic], 78 ark.

Doroshenko D. I., B. r., *Istoriya Ukrayiny 1917-1923 rr.* [History of Ukraine 1917-1923 rr.],: v 2-kh tomakh, Uzhhorod.

Lytvyn, M., 1998, *Ukrayins'ko-pol's'ka viyna 1918-1919 rr.* [Ukrainian-Polish War of 1918-1919], L'viv.

Molodaya Ukrayna [Young Ukraine] (Odessa), 1918.

Muzychko, O., 2015, *Pivdenna vis Sobornosti: natsiietvorchi protsesy v Ukrainskomu Prychornomori (kinets XIX – persha polovyna XX st.)* [The Southern Axis of Unity: Nation-building Processes in the Ukrainian Black Sea Region (end of the XIX - first half of the XX century)], VMV, Odesa.

Nashe selo [Our village] (Odesa), 1918.

Novi shlyakhy [New ways] (Odesa), 1919.

Odesskiy listok [Odessa leaf], 1918.

Odesskie novosti [Odessa news], 1918.

Pavlenko Yu.V, Khramov Yu.O, 1995, *Ukrayins'ka derzhavnist' u 1917-1919 rr.: (istoryko-henetychnyi analiz)* [Ukrainian statehood in 1917-1919: historical and genetic analysis], Manuskrypt, Kyiv.

Rodnaya strana [Native country] (Odessa), 1918.

Shukhevych, S., 1929, *Dvi psykhyky* [Two Psyche], *Novyi chas* [New Time], 12 serpnia.

Shukhevych, S., 2008, «*Mii nedovhyi pobut v Odesi nalezhav do odnykh iz naikraschykh khvylyn moho zhyttia*» [My short life in Odesa belonged to some of the best minutes of my life], T.3 *Ukrainiky Prychornomoria: knyha narysiv ta ese, uporiad. T. Maksymiuk, Maiiak* [T.3 Ukrainians of the Black Sea: a book of essays and essays, order. T. Maximiuk, Mayak], Odesa, s. 173-175.

Shyshko, O 2012, *Ivan Lypa – komisar mista Odesy (za materialamy periodychnykh vydan)* [Ivan Lipa - Commissar of Odessa (on the basis of periodicals)], *Shosti Lypivski chytannia: materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii* [Sixth Lipov reading: materials of the All-Ukrainian scientific conference], 1-5 travnia 2012 r., Kyiv, s. 157-163.

Stambol, II 2016, *Ivan L'vovych Lypa vukrayins'komunatsional'nomu rusi (kinets' XIX – pochatok 20-kh rokiv XX st.)* [Ivan Lvovich Lipa in the Ukrainian national movement (the end of the nineteenth and early twenties of the twentieth century)]. *Dysertatsiya kandydata nauk, Odes'kyi natsional'nyi universytet imeni I. I. Mechnykova* [Thesis of the candidate of sciences, Odessa I. I. Mechnikov National University], Odesa.

Stryzhevskiy A.I, 2011, *Svitloi pamiaty Ivana Mytrofanovycha Lutsenka* [Light Memories of Ivan Mitrofanovich Lutsenko], Odesa.

Vasylenko V.M, Danylenko V.M. (uporyad.), 2011, *Natsional'no-vyzvol'nyi povstans'kyi rukh v Ukrayini naprykintsi 1920-1921 rr.* [National liberation movement in Ukraine at the end of 1920-1921.] *Anotovanyi pokazhchyk. Sprava «Petlyurivs'ki otamany»* [Annotated index. Case. Petliura's Atamans], Kyiv.

Vestnyk Odesskoho zemstva [Messenger of the Odessa zemstvo], 1918.

Vil'ne zhyttya [Free life] Odesa, 1918.

Vintskovs'kyi T, 2012, *Formuvannya i diyal'nist' orhaniv vlady Tsentral'noyi Rady na pivdni Ukrayiny: monohrafiya* [Formation and activity of the Central Council authorities in the south of Ukraine: a monography], TOV «Drukars'kyi dim «Papyrus»», Sumy.

Vintskovs'kyi T., Muzychko O., 2013b, *Ivan Mytrofanovych Lutsenko (1863-1919): ukrayins'kyi natsiye tvorets'* [Ivan Mitrofanovich Lutsenko (1863-1919): the Ukrainian nation-maker], Gamazin, Kiev.

Vintskovs'kyi T.·S., 2013a, *Ukrayins'kyy kerivnychyy komitet v hromads'ko-politychnomu i osvith'omu zhytti Odesy (1917 r.)* [Ukrainian Steering Committee in the public-political and educational life of Odessa], *Zapysky istorychnoho fakul'tetu / Odes'kyy derzhavnyy universytet imeni I. I. Mechnykova* [Notes of the Historical Faculty / Odessa I. Mechnikov State University], Odesa, Vyp. 24, s. 66-81.

Vintskovs'kyi T.·S., Muzychko O.Y., Khmars'kyi V.M. «ta in.», 2011, *Chornomors'ka khvylyya Ukrayins'koyi revolyutsiyi: providnyky natsional'noho rukhu v Odesi u 1917-1920 rr.* [The Black Sea wave of the Ukrainian Revolution: the leaders of the national movement in Odessa in 1917 - 1920] TES, Odesa.

Vintskovs'kyi T.·S., 2015b, *Vidnovlennya «Prosvit» v Odesi ta poviti u period Ukrayins'koyi natsional'noyi revolyutsiyi 1917-1921 rr. (z materialamy presy)* [Restoration of «Prosvit» in Odessa and the district during the period of the Ukrainian national revolution of 1917-1921 (based on the press materials)], *Muzeynyy visnyk : naukovo-teoretychnyy shchorichnyk* [Museum Bulletin: Scientific and Theoretical Yearbook], Zaporizhzhya, №15/2, s. 77-82.

Vintskovs'kyi T.·S., 2015a, *Odes'kyy mis'kyy hromads'kyy komitet v systemi mistsevoyi vlady pid chas revolyutsiyi 1917 roku* [Odessa City Public Committee in the system of local authorities during the 1917 revolution], *Pivdennyi zakhid. Odesyka. Istoryko-krayeznavchyy naukovyy al'manakh* [Southwest. Odesika. Historical and ethnographic scientific almanac], Odesa, Vyp. 19, s. 106-123.

Vintskovs'kyi, T. 2007, *Nevidomyi Semen Komirnyy – kerivnyk Holovnoho krayovoho komisariatu Khersons'koyi, Katerynoslavs'koyi i Tavriys'koyi huberniy* [Unknown Semen Komyrny – Head of the Main Territorial Commission of Kherson, Katerynoslavskaya and Tavriyskoyi provinces], *Pivdennyi zakhid. Odesyka: istoryko-krayeznavchyy naukovyy al'manakh*, [Southwest. Odesika: historical and ethnographic scientific almanac], Odesa, Vyp. 4, s. 191-201.

Vintskovs'kyi, T.S. 2003, *Pol's'ki partiyi ta ob'yednannya v Odesi periodu Tsentral'noyi Rady* [Polish parties and unions in Odessa during the Central Rada period], *Zapysky istorychnoho fakul'tetu / Odes'kyy derzhavnyy universytet imeni I. I. Mechnykova* [Notes of the

Historical Faculty / Odessa I.Mechnikov State University], Odesa, Vyp. 14, s. 150-161.

Vintskovs'kyi, T.S. 1997, *Diyal'nist' Ukrayins'koyi Viys'kovoyi Rady v Odesi* [Activity of the Ukrainian Military Council in Odessa], *Zapysky istorychnoho fakul'tetu / Odes'kyy derzhavnyy universytet imeni I. I. Mechnykova, Odesa*, [Notes of the Historical Faculty / Odessa I.Mechnikov State University], Vyp. 5, s. 115-120.